

УДК 94"1941"

**БАЯВЫЯ СТАРОНКІ БЕЛАРУСКАГА ПАДЗВІННЯ ЛЕТАМ 1941 ГОДА:
АД ГІСТАРЫЧНЫХ МІФАЎ ДА НАВУКОВАЙ ІСЦІНЫ***канд. гіст. навук С.Я. НОВІКАЎ***Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, Мінск**

Айчыннаму чытачу ўпершыню прадстаўлены вынікі кампаратыўнага аналізу айчынных і замежных дакументаў аб ходзе баявых дзеянняў на тэрыторыі Беларускага Падзвіння ў пачатку ліпеня 1941 г. Увядзенне ў навуковы зварот дакументальных крыніц процілеглых бакоў стварае большы спрыяльны ўмовы для паглыблення гістарычных ведаў аб тых важных падзеях, а таксама дае паставы для ўвядзення ў айчынную гістарыяграфію новых гістарычных азначэнняў – Лепельская аперацыя і крэпасць Полацк 1941 года. Аўтар звяртае ўвагу на актуальнасць навуковай рэканструкцыі баявых дзеянняў на тэрыторыі Беларускага Падзвіння ў пачатковы перыяд Вялікай Айчыннай вайны на сучаснай базе дакументальных і гістарыяграфічных крыніц.

З мэтай стварэння комплекснай карціны баявых дзеянняў у ходзе двух танкавых контрудараў, праведзеных камандаваннем Заходняга фронту на лепельскім напрамку ў пачатку Вялікай Айчыннай вайны, неабходна пачаць з Дырэктывы № 16 ад 4 ліпеня 1941 г. [1, С. 340]. У ёй новае камандаванне на чале з Маршалам С.К. Цімашэнка вызначыла мэты і ставіла задачы для вайсковых часцей фронту, у тым ліку для 5-га і 7-га мехкарпусоў 20-й арміі: ліквідаваць лепельскую групоўку праціўніка, якая наступала з раёна Лепеля, Полацка ў напрамку Віцебска. Для гэтага ў штабе арміі пад камандаваннем генерал-лейтэнанта П.А. Курачкіна быў распрацаваны план аперацыі, адпаведна якому: 7-му МК была загадана наступаць з раёна Віцебска ў напрамку Бешанковічы – Лепель; у далейшым нанесці ўдар па флангу і ў тыл полацкай групоўкі 3-й танкавай групы праціўніка; 5 МК нанесці ўдар ў напрамку Сянно – Лепель з мэтай далейшага развіцця ўдару на захад, на Глыбокае і Докшыцы. Гэта азначала, што два цалкам самастойных контрудары ў напрамку Лепеля адначасова павінны былі правесці 5-ы і 7-ы МК, якія наносілі танкавыя ўдары па збежных напрамках на Лепель У загадзе камандарма 20-й арміі ў якасці тэрміну пераходу ў контрнаступленне была вызначана дата 5 ліпеня 1941 года, 6 гадзін раніцы [1, С. 340].

Наступным важным крокам нам бачыцца выяўленне фактычнай укамплектаванасці танкамі савецкіх мехкарпусоў на момант пачатку нанясення контрудараў. З айчынных архіўных дакументаў¹ вынікаюць наступныя даныя: у 13-й і 17-й танкавых дывізіях (ТД) 5-га МК па стану на 7 ліпеня 1941 г. было 838 танкаў, тады як у 7-м МК (у 14-й і 18-й ТД) іх было толькі 507 баявых адзінак [1, С. 334, 347]. Адрозж звернем увагу на неабходнасць карэляцыі даных, якія выкарыстоўваюцца ў традыцыйных айчынных даследаваннях, з аднаго боку, а з другога – прыведзеных паводле журнала баявых дзеянняў 5-га МК. У апошнім вялося штодзённае апісанне ходу баёў 13-й, 17-й танкавых і 109-й мотастралковай дывізіі і прыводзілася ацэнка вынікаў “Лепельскай аперацыі з 6 па 11 ліпеня 1941 г.”: корпус прыбыў на фронт па штатах мірнага часу. На 5 ліпеня ў танкавых дывізіях укамплектаванасць выглядала наступным чынам: па 2 батальёны танкаў БТ-7 (усяго 100 машын); па адным батальёне танкаў Т-26 (усяго па 31 машыне) і адным батальёне танкаў ХТ-26 (усяго па 31 танку). Як бачна, сярод названых лічбаў табліцы і фактаў дакумента найбольшая ступень карэляцыі назіраецца толькі ў апошнім выпадку. Узнікае пытанне, наколькі ўліковы штат танкавага парку быў задзейнічаны ў баявых дзеяннях у час Лепельскай аперацыі. У танкавым палку мотастралковай дывізіі па штату знаходзілася 158 танкаў, з якіх на фронт прыбылі толькі 70 танкаў, астатнія 88 танкаў да раёна выгрузкі на ўчастку Смаленск – Орша не дайшлі. Пры гэтым жа згадваецца, што ўсяго корпус быў укамплектаваны 802 танкамі [2, Арк. 102].

З дакументаў бачна, што на момант пачатку нанясення контрудараў двума механізаванымі карпусамі агульная колькасць баявых машын складала 1345 танкаў розных тыпаў, у тым ліку 96 танкаў КВ і Т-34. Таксама неабходна мець на ўвазе 153 бронеаўтамабілі, якія знаходзіліся на ўзбраенні 5-га механізаванага корпуса, а таксама 70 танкаў, якія прыбылі разам з мотастралковым палком у раён Оршы. Дакументальныя даныя паказваюць, што з баявых машын новых тыпаў большасць знаходзілася ў 7-м механізаваным корпусе, дакладна ў адной з элітных савецкіх часцей – 14-й танкавай дывізіі, у якой на тэрыторыі Беларусі ваяваў сын Сталіна Я.І. Джугашвілі. Значым, што ў ходзе адступлення дывізіі,

¹ Аўтар выказвае падзяку маскоўскаму ваеннаму гісторыку кандыдату гістарычных навук У.В. Фядзюніну за інфармацыйную падтрымку.

ГІСТОРЫЯ

у складзе якой знаходзілася і артылерыйскага падраздзяленне старшага лейтэнанта Джугашвілі, 17 ліпеня ў раёне Лёзна ён быў узяты ў палон на ўчастку наступлення 12-й нямецкай танкавай дывізіі.

Аб колькасці танкаў з нямецкага боку існуюць частковыя звесткі. Паводле выяўленых на цяперашні час дакументаў можна ўбачыць наступную карціну укамплектаванасці танкамі 7-й і 12-й нямецкіх ТД у пачатку ліпеня 1941 г. Па стану на 1.7.41 г. на ўліку у іх знаходзілася 342 танкі, з якіх 71 Pz. II, 219 LT v. 38, 17 Pz. III і 35 Pz. IV [3, ВІ. 13]. З параўнання прыведзеных у айчынных і нямецкіх дакументах лічбавых даных вынікае наступны вывад: танкавы парк 5-га і 7-га савецкіх МК значна пераўзыходзіў колькасць машын нямецкага баявога парку. Дакументальныя звесткі паказваюць суадносіны баявой тэхнікі з савецкага і нямецкага бакоў. Як пісаў пра гэта былы начальнік штаба 5 МК палкоўнік, а на момант напісання артыкула Герой Савецкага Саюза генерал-палкоўнік танкавых войскаў у адстаўцы В.В. Буткоў [4, С. 63]. па танках удзельнікі контрудару на лепельскі напрамку пераўзыходзілі нямецкі бок ў 3–4 разы. Апрача таго, неабходна мець на ўвазе фактар адначасовага ўдзелу баявых машын у танкавым баі на адной баявой прасторы. З дзённікаў баявых дзеянняў савецкіх танкавых дывізіій вынікае, што баі ў асноўным вяліся з удзелам палкоў, але не дывізіій, не кажучы пра адначасовы ўдзел танкаў усяго корпуса ў баях пад Сянно і Лепелем.

Заўважым, што танкі новых тыпаў нахшталт савецкага Т-34 ці нямецкага Pz. IV складалі як ў савецкіх, так і нямецкіх дывізіях зусім нязначную частку: фактычна кожная дзесятая баявая машына. У нямецкіх танкавых дывізіях, якія ўдзельнічалі ў баях пад Сянно і Лепелем, асноўнымі баявымі машынамі з'яўляліся танкі Pz. III двух тыпаў: адны з іх мелі на ўзбраенні 37 мм, другія – 50 мм гармату. Фактычна аснову танкавага парку 7-й і 12-й нямецкіх дывізіій складалі баявыя машыны гэтага тыпу, але не нямецкай, а чэшскай вытворчасці. Заўважым, што імі разам з танкамі Pz. II былі ўкамплектаваны асноўныя сілы гэтых нямецкіх танкавых дывізіій. Важнай адметнасцю колькаснага складу танкавых дывізіій з'яўлялася тое, што ўжо ў пачатку ліпеня 1941 г. назіралася даволі значная неўкамплектаванасць танкавага парку, які часткова быў зменшаны ў выніку страт, панесеных у ходзе баявых дзеянняў танкавых часцей Чырвонай Арміі на тэрыторыі Беларусі. Напрыклад, на момант правядзення маршу 17-й танкавай дывізіяй па маршруце з Барысава праз Сянно на Коханава на працягу першай дэкады ліпеня 1941 г. дывізія мела толькі 60% баявых машын, падзеленых на тры баявыя групы. Адна з іх якраз і ўдзельнічала ў баях у раёне Сянно. У склад яе ўваходзілі палкавы штаб, узмоцнены ахоўны батальён, танкавы батальён, процітанкавы артылерыйскі дывізіён, лёгкі артылерыйскі дывізіён, лёгкая сапёрная рота, дзве зенітных батарэі і адна рота тэхнічнага забеспячэння [5, ВІ. 1].

Аналіз як айчынных, так і замежных дакументальных крыніц дазваляе выявіць тры аспекты баявых дзеянняў, якія раней заставаліся па-за ўвагай у вядомых на цяперашні час гістарычных публікацыях. Адрозна ж звернем увагу на “Баявое данясенне № 8” ад 8 ліпеня 1941 г., у якім камандуючы 20-й арміяй даносіў аб выніках баявых дзеянняў 5-га і 7-га механізаваных карпусоў у першыя тры дні з моманту пачатку Лепельскай аперацыі [6, С. 325–326]. У данясенні камандуючы арміяй дакладаў у Генеральны штаб пра тое, што 5 і 7 МК працягвалі выконваць задачу па знішчэнні лепельскай групоўкі праціўніка, наносячы ўдары ў напрамку Сянно, Лепель. Пры гэтым 7-ы МК пад прыкрыццём 153-й стралковай дывізіі і мотастралковых часцей 18-й танкавай дывізіі, якая займала раён Сянно, у 13 гадзін пачаў перагрупоўку да левага флангу. У той жа час танкі праціўніка пры падтрымцы авіяцыі атакавалі правы фланг 18-й танкавай дывізіі з лясоў на поўнач ад Сянно і перайшлі ў наступленне, заняўшы Новае Сяло (6 км на ўсход ад Сянно). Бой працягваецца. 5-ы МК да 9 гадзін раніцы заняў зыходнае палажэнне ў раёне саўгасу Федэратыўны, Лозы, ст. Клімавічы (10–15 км на поўдзень ад Сянно), маючы насупраць сябе 27-ю мотадывізію праціўніка, якая з артылерыяй абараняецца на рубяжы Вяцера, Дзідава. Адбіўшы а 13-й гадзіне на рубяжы Чырвоны Маяк, Азярышча атаку каля 100 танкаў, падтрыманых авіяцыяй, корпус перайшоў у наступленне, прычым 17-я танкавая дывізія на ўчастку Вялікія і Малыя Ліпавічы (20 км на паўднёвы захад ад Сянно) разграміла 36-ы мотастралковы полк 27-мотадывізіі, знішчыла цяжкую батарэю, пры лёгкія батарэі і пяць супрацьтанкавых гармат. На полі бою праціўнік пакінуў шмат трупам. Рэшткі праціўніка на машынах адышлі ў напрамку на Чарэю, якія праследуюць часці 17-й танкавай дывізіі. У гэты ж час 13-я танкавая дывізія ў баях на поўдзень ад Сянно разграміла да двух батальёнаў 34-га мотапалка 27-й мотадывізіі. У якасці баявой задачы наступнага дня быў вызначаны працяг наступлення чатырма дывізіямі двух МК у агульным напрамку на Лепель з тым, каб разграміць лепельскую танкавую групоўку праціўніка ў складзе не менш адной танкавай і дзвюх матарызаваных дывізіій [6, С. 326].

Значым, што ў данясенні камандуючага 20-й арміяй генерал-лейтэнанта П.А. Курачкіна згаданы нямецкія падраздзяленні, якіх насамрэч не было на гэтым участку баявых дзеянняў у пачатку ліпеня 1941 г. Паводле загаду, прынятага камандаваннем 3-й нямецкай танкавай групы, 2 ліпеня чатыры дывізіі ў складзе 7-й і 12-й танкавых, 14-й і 20-й матарызаваных пачалі выконваць задачу аб наступленні на

Веліж праз Дзвіну на ўчастку Віцебск – Полацк [7, Вл. 1]. Да таго, загад аб наступленні праз Чарэю і Сянно ў напрамку станцыі Коханава атрымала 17-я танкавая дывізія 47-га танкавага корпуса 2-й танкавай групы. Не пацвярджаецца дакументальна і факт удзелу ў баявых дзеяннях пад Лепелем іншых нямецкіх часцей [5, Вл. 1]. Адзначым таксама і тое, што і ў нямецкіх дакументах даволі часта сустракаюцца даныя палявой выведкі, якія не заўсёды пацвярджаліся дакументальна.

Даволі цікавым нам падаецца разгляд баявых дзеянняў, адлюстраваных адначасова ў савецкіх і нямецкіх дакументах. Адметным у гэтым сэнсе можа быць “Падрабязнае апісанне першага бою 13-й танкавай дывізіі ў раёне Толпіна 8.7.41 г.” [8, Арк. 32]. Гэта асабліва важна ў кантэксце таго факта, што ў публікацыі пачатку 1970-х гадоў былога начальніка штаба 5-га МК палкоўніка В.В. Буткова аб баявых дзеяннях, якія адбыліся на працягу гэтага дня, напісана літаральна тры радкі тэксту, адпаведна: “13-я танкавая дывізія ў сваёй паласе правяла пяць атак, але поспеху не мела. У другой палове дня яна неаднаразова падваргалася ударам варожай авіяцыі і была вымушана адмовіцца ад далейшых атак” [4, С. 64].

У адпаведнасці з вядомымі на цяперашні час дакументамі, то бок “Справаздачай аб баявых дзеяннях 13-й танкавай дывізіі 5-га МК”, да 9.00 раніцы 8 ліпеня ёй ставілася задача наступаць у напрамку Лукомль і Лепель, знішчыць праціўніка і да зыходу дня авалодаць паўднёвай часткай Лепеля. Выкананне баявой задачы забяспечвалі два танкавых палкі – 25-ы і 26-ы, 13-ы мотастралковы полк, 13-ы артылерыйскі полк. Атака пачалася ў 12.00 без артылерыйскай падрыхтоўкі, паколькі да таго моманту артылерыйскі полк, зенітны дывізіён і батальён цяжкіх танкаў знаходзіліся толькі на падыходзе да раёна зыходных баявых пазіцый. Таму першы дывізіён 13-га артылерыйскага палка заняў пазіцыі і адкрыў агонь толькі а 14-й гадзіне, тады як другі дывізіён дасягнуў раён агнявой падрыхтоўкі толькі ў 17 гадзін, таму фактычна не ўдзельнічаў у баявых дзеяннях. У раёне Навінкі, Толпіна дывізія сутыкнулася з моцна арганізаванай процітанкавай абаронай. Праведзеныя дывізіяй з 16.00 да 20.00 некалькі танкавых атак прывялі да вялікіх страт, але поспеху не прынеслі. Больш таго, на працягу другой паловы дня і да 20 гадзін вечара актыўна дзейнічала нямецкая авіяцыя і ад бесперапыннага ўздзеяння варожых штурмавікоў дывізія панесла значныя страты ў танках. Цяжкія танкі, якія складалі рэзerv дывізіі, былі выкліканы на месца бою, але прыбылі толькі ў 20.00. Таму дзённае наступленне сарвалася. Баявая матэрыяльная частка патрабавала папаўнення і боезапасаў. У дакуменце адзначаецца, што часці дывізіі панеслі вялікія страты: 26-ы танкавы полк страціў 47 танкаў, 25-ы – 27, батальён цяжкіх танкаў – 6 танкаў. На наступны дзень дывізія не вяла баявых дзеянняў, але трапіла пад удары нямецкай бамбардзіровачнай авіяцыі. 10 ліпеня 13-я дывізія апынулася ў нямецкім акружэнні [9, Арк. 5–6].

Паводле “Справаздачы аб баявых дзеяннях часцей 17-й танкавай дывізіі з 4.7.41 г. да 19.7.41 г.”, галоўнай задачай для дывізіі з’яўляўся захоп Лепеля [10, Арк. 27–32]. На працягу ўсяго дня 7 ліпеня 33-і і 34-ы танкавыя палкі дывізіі праводзілі запраўку матэрыяльнай часці палівам, але сутыкненняў з праціўнікам не мелі. На раніцу 8 ліпеня праціўнік панёс страты ў раёне Вялікіх Ліпавічаў, дзе ўдалося захапіць 24 гарматы розных калібраў, 3 танкі, 4 трактары і 3 аўтамашыны. Аднак у 18 гадзін дывізія была атакаваная праціўнікам сілаю да 60 танкаў і 600 матацыклістаў, пасля чаго 33-і танкавы полк апынуўся ў акружэнні. Апроч таго, як падкрэсліваецца ў справаздачы, з 18.00 да 21.00 авіяцыя праціўніка бесперапынна наносіла ўдары па падраздзяленнях дывізіі ў раёнах Цэрэбені, Малыя і Вялікія Ліпавічы. Танкі, якія б маглі аказаць дапамогу палку, не маглі выканаць пастаўленую задачу па прычыне таго, што нямецкая авіяцыя літаральна палявала за кожнай савецкай баявой машынай. 34-ы танкавы полк страціў у выніку баёў 8–10 ліпеня 1941 г. 84 адзінкі баявой тэхнікі і 72 чалавекі, у тым ліку 41 чалавек малодшага і старшага начскаду. Так, адсутнасць своечасовых і дакладных даных ад разведкі прывялі да таго, што 8 ліпеня 34-ы танкавы полк загубіў большую частку сваіх танкаў, паколькі яны апынуліся ў балоце і былі знішчаны артылерыйскім агнём праціўніка. У дакуменце таксама адзначаецца, што ў выніку баёў у раёне Сянно, Ліпавічы, Ляды, Софнеўка і Потава праціўніку былі нанесены вялізныя страты: дывізія знішчыла 40 танкаў, 10 бронемашын, 89 грузавых аўтамашын, разграміла два штабы і цэлы шэраг іншых відаў узбраенняў. Асобна зазначым, што паводле справаздачы за перыяд з 7.7.41 г. па 5.8.41 г. часці 17-й танкавай дывізіі правялі толькі 4 (!) танкавыя атакі, і адзін раз былі атакаваны праціўнікам у колькасці 60 танкаў [10, Арк. 32].

Не менш важным у расказаных дакументах з’яўляецца і матэрыял аб заключнай частцы баявых дзеянняў: у іх даюцца ацэнкі і падводзяцца некаторыя вынікі. Паводле загада № 1 штаба 20-й арміі, 5-ы механізаваны корпус ва ўзаемадзеянні з 7-м МК меў асноўную задачу спачатку па канцэнтрацыі сіл на левым флангу, затым ліквідацыі нямецкай лепельскай групойкі і авалоданні Лепелем да зыходу дня 6 ліпеня 1941 г. У дакуменце запісана: корпус сваю задачу цалкам не выканаў. У ходзе баёў з 8 па 10 ліпеня і 11 ліпеня пры выхадзе з акружэння корпус панёс наступныя страты па танках: у 13-й танкавай дывізіі – 82 адзінкі баявой тэхнікі; у 17-й танкавай дывізіі – 244, у 109-й мотастралковай дывізіі – 40 танкаў. Ад авіяцыі праціўніка страчана каля 50% танкаў, тады як ад процітанкавай абароны і ў ходзе непасрэдных баёў

ГІСТОРЫЯ

з танкавымі падраздзяленнямі праціўніка – каля 30%. Выбылі са строю і заселі ў балотах на полі бою – 20%, паколькі не было магчымасці іх эвакуацыі па прычыне абстрэлу праціўнікам [11, Арк. 111–112].

Зварот да нямецкіх дакументаў дазваляе ўбачыць з процілеглага боку асобныя баявыя падзеі. Звернемся да справаздачы 17-й нямецкай танкавай дывізіі, якая ўдзельнічала ў баях пад Сянно ў ходзе свайго маршу на Коханава. Нагадаем чытачу, што перад баямі пад Сянно дывізія з агульнай колькасці 239 танкаў мела толькі 80 баявых машын, якія складалі рухомы агнявы кулак баявой групы пад камандаваннем палкоўніка Ліхта. З дакумента вынікае, што за часам 6-дзённага (з 5 па 10 ліпеня) баявога рэйду праз Сянно ў напрамку Коханава (паміж Талачынам і Оршай. – С.Н.) на полі бою дывізіяй былі знішчаны звыш 250 танкаў 5-га савецкага танкавага корпуса, з якіх з удзелам баявога атрада дывізіі крыху больш за 100 машын, тады як большая частка пры дапамозе нямецкай авіяцыі [5, Вл. 6]. Значная частка танкавых страт была панесена ў раёне Толпіна, дзе дзейнічаў 39-ты танкавы полк 17-й ТД. У выніку баёў на працягу толькі аднаго дня 8 ліпеня ім былі знішчаны 68 савецкіх танкаў, з якіх 51 танк быў ліквідаваны ў выніку вядзення агню адным процітанкавым батальёнам [5, Вл. 6].

Паводле нямецкіх дакументаў, савецкае наступленне вялося ў двух напрамках – на Ліпавічы і Толпіна. Яно пачалося з атакі танкаў у 5.30 раніцы 8 ліпеня, але да 7-й гадзіны было спынена агнём процітанкавай артылерыі. У 8.10 быў нанесены новы моцны ўдар з выкарыстаннем танкаў і стралковых падраздзяленняў, якія наступалі пры актыўнай падтрымцы артылерыі. У выніку такога ўдару нямецкі бок апынуўся ў крызіснай сітуацыі і быў вымушаны пачаць адвод сваіх тылавых часцей і маршавых калон з раёна Толпіна ў напрамку Чарэі. Упартыя двухбаквыя баі ішлі на працягу ўсёй першай паловы дня. Баявыя дзеянні, якія вялі савецкія стралковыя і танкавыя часці ў раёне Ліпавіч і Толпіна, пачалі набываць завяршэнне толькі ў сярэдзіне дня. У нямецкіх дакументах адзначаецца, што савецкаму боку ўдалося прарвацца на паўднёвы захад ад Толпіна, у выніку чаго адсекчы адыходзячыя нямецкія тылавыя службы ад баявых часцей дывізіі. Толпіна было захоплена 39-м нямецкім танкавым палком толькі ў 21.15. Між тым, у выніку баёў групы пад камандаваннем палкоўніка Ліхта вораг згубіў 18 танкаў, у раёне Ліпавічаў і Толпіна лічба страт савецкіх танкаў складала 34 баявых адзінкі. На наступны дзень немцамі планавалася нанясенне ўдару на Сянно з мэтай злучэння баявых часцей, якія дзейнічалі ў раёне Абольцаў. Аднак выкананне гэтай задачы не адбылося па прычыне таго, што там былі выяўлены моцныя сілы праціўніка. Як адзначаецца ў дакуменце, толькі ў другой палове дня немцы нанеслі ўдар у напрамку на Сянно. Каля 17.00 баявая група дывізіі дасягнула Сянно на паўднёвым захадзе. Сітуацыю ў гэтым раёне выратавалі свежыя сілы 12-й нямецкай танкавай дывізіі, якую сюды ў якасці ўзмацнення накіравала камандаванне 4-й танкавай арміі. Толькі ў сярэдзіне дня 10 ліпеня 17-я нямецкая танкавая дывізія здолела дасягнуць Коханава [5, Вл. 6].

Важным падаецца нам і такі факт вядзення баявых дзеянняў як савецкімі, так і нямецкімі баявымі часцямі. Так, напрыклад, 7 ліпеня ў раёне Дубравы–Гняздзілавічы, дзе паміж Бешанковічамі і Астроўна вяла наступленне 14-й савецкай танкавай дывізія, 7-я мотапяхотная брыгада 7-й нямецкай танкавай дывізіі на працягу аднаго дня знішчыла 103 танкі, у тым ліку 2 танкі КВ і 4 танкі Т-34, тады як самі немцы пры гэтым страцілі 2 танкі, 1 цяжкую процітанкавую і 2 лёгкіх штурмавых гарматы, адну процітанкавую гармату калібрам 5,0 см (50 мм), 2 зенітныя гарматы калібрам 8,8 см (88 мм) і 2 аўтамабілі [12, Вл. 294]. Паводле данясення 39-га нямецкага армейскага корпуса, 7-я дывізія на працягу баёў пад Віцебскам з 6 па 12 ліпеня знішчыла 198 танкаў, 15 гармат, 14 процітанкавых гармат, 608 аўтамабіляў, 4 самалёты і ўзяла ў палон 620 палонных. Большая частка гэтых трафеяў былі ўзяты на паўднёвым захадзе ад Віцебска, каля Сянно і Дубровы. На долю 12-й танкавай дывізіі, якая значна пазней уступіла ў баявыя дзеянні пад Сянно, прыпадае 146 танкаў, большая частка з якіх былі знішчаны ў тым раёне. Усяго 39-м нямецкім армейскім корпусам на тэрыторыі Беларускага Падзвіння, у раёне Улы і каля Віцебска, быў знішчаны 371 танк, з якіх абсалютная большасць у ходзе баёў пад Сянно. Трэба мець на ўвазе, што баявыя дзеянні з удзелам 7-га і 5-га Мк працягваліся і пасля завяршэння баёў пад Сянно. Так, напрыклад, 14-я танкавая дывізія 7-га механізаванага корпуса страціла з 13 па 17 ліпеня ў раёне Лёзна яшчэ 89 танкаў [13, Вл. 464–465].

На аснове аналізу дзённікаў баявых дзеянняў 7-й, 12-й, 20-й танкавых і 20-й матарызаванай нямецкіх дывізіяй 3-й танкавай групы (з пачатку ліпеня 4-й танкавай арміі. – С.Н.), а таксама 17-й танкавай дывізіі 2-й танкавай групы атрымліваецца, што ў ходзе баявых дзеянняў у раёне Дубравы, Бешанковічаў, Сянно, а таксама Улы і Віцебска, а у таксама Лёзна да сярэдзіны ліпеня 1941 г. былі знішчаны **694** савецкія танкі, меншая палова якіх была страчана 13-й і 17-й савецкімі танкавымі дывізіямі 5-га механізаванага корпуса ў раёне Сянно [13, Вл. 464–465].

Страты асабовага складу 7-й і 12-й нямецкіх ТД з 30.6 па 13.7.41 г. склалі 2967 чалавек, з якіх забытымі 759, параненымі – 2108, зніклымі без вестак – 100 афіцэраў, унтэрафіцэраў і радавых [14, Вл. 149]. З нямецкіх дакументаў вынікае, што ў ходзе баявых дзеянняў на тэрыторыі Беларускага

Падзвіння агульныя страты нямецкіх афіцэраў склалі амаль трэць ад агульных страт, панесеных баявымі часцямі з пачатку баявых дзеянняў на савецкай тэрыторыі. Суадносіны унтэрафіцэраў і радавых, страчаных на тэрыторыі Беларускага Падзвіння, у тым ліку ў час баявых дзеянняў пад Сянно і Лепелем, складалі крыху менш за чвэрць ад агульных страт. Паводле дакументаў 5-га савецкага механізаванага корпуса, у выніку баёў з 8 па 11 ліпеня агульныя страты ў жывой сіле з корпусе складалі 646 чалавек, у тым ліку 138 забітымі і 357 прапаўшымі без вестак [11, Арк. 111]. Дакладных даных аб фактычных стратах, панесеных 3-й нямецкай танкавай групай у баявой тэхніцы, на гэты момант аўтарам не выяўлена. Вядома толькі тое, што ў 2-й танкавай групе па стану на 7.7.41 г. баяздольнымі ў танкавых парках нямецкіх дывізіяў лічылася: у 3-й і 18-й танкавых дывізіях баяздольнымі былі 35% машын; у 4-й і 17-й (якая ўдзельнічала ў баях пад Сянно. – С.Н.) – 60%; у 10-й танкавай дывізіі – 80% машын былі баяздольнымі. Фактычна страчанай за гэты час лічылася кожная 10-я машына [15, Вл. 149].

Аб апэратыўна-тактычных выніках Лепельскай апэрацыі, праведзенай у пачатку ліпеня 1941 г., выказваюцца самыя розныя ацэнкі. У першую чаргу, гэта звязана з беззваротнай стратай значнай колькасці баяздольнага парку савецкіх танкаў. Прычын гэтага было шмат. У тым ліку і такіх, пра якія выказваўся ў час допыту камандзір 14-га гаўбічнага палка 14-й танкавай дывізіі Я.І. Джугашвілі (17 ліпеня ў раёне Лёзна патрапіў у палон на ўчастку наступлення 5-га пяхотнага палка 12-й нямецкай танкавай дывізіі 3-й танкавай групы) [16, Вл. 1–3]. На яго думку, высокай ацэнкі заслугоўвае нямецкая танкавая тэхніка і тактыка яе выкарыстання на полі бою. У адносінах савецкіх танкавых часцей палонны савецкі афіцэр-артылерыст адзначаў, што Чырвоная Армія ўзяла на ўзбраенне вопыт нямецкіх танкавых падраздзяленняў з часоў вайны ў Францыі. Укамплектаванне танкавых часцей і выкарыстанне тактычнага вопыту нямецкіх танкавых баявых падраздзяленняў было цалкам запазычана звонку. Няўдачы з выкарыстаннем савецкіх танкаў звязаны не толькі з недахопам тэхнікі ці ўзбраенняў, колькі з-за няздольнасці камандзіраў і адсутнасці ў іх вопыту вядзення манеўранага бою. Тады як нямецкія танкавыя часці “ходзяць як гадзіннік”.

Прычыны, па якіх камандзірам не стае вопыту, Джугашвілі Я.І. бачыў у становішчы вышэйшага афіцэрскага корпуса Чырвонай Арміі: гэта стала горкай расплатай за знішчэнне вядучага каманднага складу ў ходзе рэпрэсій, праведзеных супраць маршала М.М. Тухачэўскага і іншых камандзіраў. У выніку такіх дзеянняў, як адзначаў на допыце выпускнік маскоўскай школы артылерыйскай падрыхтоўкі савецкіх афіцэраў, на ўзроўні ні брыгады, ні дывізіі, ні корпуса часам не маглі своечасова прыняць правільнага апэратыўнага рашэння. На думку афіцэра, пра гэта сведчыць і наступальная апэрацыя, праведзеная савецкім камандаваннем пад Віцебскам. Часам штабы цалкам гублялі сувязь са сваімі часцямі і паміж сабой. У такой сітуацыі сярод салдат узнікала паніка, калі без камандзіра самі салдаты не былі здольнымі арганізаваць адэкватнай абароны. У гэтай сітуацыі са зброяй у руках камандзіры і палітычныя камісары стрымлівалі тых, хто пакідаў пазіцыі. Як камандзір гаўбічнай батарэі сам Джугашвілі адзначаў, што артылерысты вымушаны былі весці агонь па праціўніку без палявых карт [16, Вл. 1–3].

У гэтым плане важнымі нам падаюцца і іншыя факты, без уліку якіх на цяперашні час практычна нельга казаць аб стварэнні суцэльнай панарамы танкавых баталій на Віцебшчыне летам 1941 г. Звернемся да малавядомага архіўнага дакумента, якім з’яўляюцца вынікі інспектавання, па даручэнні камандуючага Заходнім фронтам С.К. Цімашэнкі праведзенага амаль па гарачых слядах членам Ваеннага Савета фронту першым сакратаром ЦК КП(б)Б П.К. Панамарэнкам. Падрыхтаваная ў жніўні месяцы на імя І.В. Сталіна, дакладная запіска ўтрымлівае шмат важных ацэнак, да таго, што адбылося ў ходзе правядзення контрудару на лепельскім напрамку. У дакуменце даецца характарыстыка прычын паражэння Заходняга фронту, звязаных са схільнасцю многіх военачальнікаў і камандзіраў да дзеянняў “лабавымі ўдарамі”, “коннай лавай”, “навалам”, вядомых з арсеналу грамадзянскай вайны. Панамарэнка дае адказ і на пытанне аб тым, да чаго прывяла падобная тактыка ў 7-м механізаваным корпусе, якія меў 526 танкаў, у тым ліку новых канструкцый. Так, “з 9 па 20 ліпеня корпус прайшоў шлях з баямі [ў раёне] Рудня – Лёзна – Бешанковічы і назад у Лёзна. У гэтым рэйдзе корпус страціў усе танкі па прычыне таго, што ў першы дзень корпус распачаў без разведкі лабавую атаку на вузел абароны праціўнікі, у выніку страціў адразу 100 танкаў. Далей, зноў-такі ў выніку адсутнасці разведкі, корпус патрапіў пад перакрываваны агонь двух замаскіраваных танкавых калон праціўніка і таксама страціў шмат танкаў. Затым корпус адышоў у балота. Шмат танкаў завязлі, а астатнія былі страчаны па дарогах. Так злачынна быў загублены адзін з моцных карпусоў” [17, С. 42; 18, С. 51–65].

Такім чынам, Лепельская апэрацыя, праведзеная па загаду камандавання Заходняга фронту сіламі двух МК у пачатку ліпеня 1941 года, насамрэч вызначалася фактам шырокага выкарыстання танкавых злучэнняў як з савецкага, так і нямецкага бакоў. Аднак называць тыя падзеі танкавай бітвай пад Сянно нельга па прычыне цэлага шэрагу фактаў, якія вынікаюць з навуковага аналізу дакументальнага матэрыялу.

ГІСТОРЫЯ

Па-першае, паводле дакументаў аператыўнага аддзела штаба Заходняга фронту баявыя дзеянні 5-га і 7-га механізаваных карпусоў 20-й арміі былі названы **“Лепельскай аперацыяй”**, крайнімі часовымі рамкамі якой з’яўляюцца даты 6–11 ліпеня 1941 года: калі два савецкіх танкавых корпусы пачалі баявыя дзеянні і калі апошнія былі фактычна завершаны для асноўнай часткі падраздзяленняў чатырох танкавых і адной матарызаванай дывізіі. З дакументаў вынікае, што крайняй датай для часцей 5-га механізаванага корпуса стала дата 11 ліпеня 1941 г. [11, Арк. 111].

Па-другое, у дакументах нам не ўдалося выявіць факта адначасовага сутыкнення з двух бакоў буйных мас танкаў, агульная колькасць якіх перавышала б нават 300 адзінак, не кажучы пра лічбы ў амаль 3 тыс. баявых машын. Так, напрыклад, у ходзе баёў на лініі Дуброва – Гняздзілавічы з нямецкага боку былі адначасова задзейнічаны толькі 2 батальёны 25-га нямецкага танкавага палка ў складзе менш 100 танкаў, ў той час як з савецкага боку гэта лічба была ўдвая большая. Вывучэнне аператыўных дакументаў танкавых злучэнняў, якія з двух бакоў удзельнічалі ў баях пад Сянно, паказвае баявыя сутыкненні з удзелам аднаго – двух танкавых палкоў агульнай колькасцю ад 150 да 200 баявых адзінак [11, Арк. 111].

Па-трэцяе, Лепельская аперацыя з удзелам двух механізаваных корпусаў фактычна распалася на 2 самастойных контрудары, якія, паводле плана, распрацаванага штабам 20-й арміі, наносіліся па розных напрамках, адпаведна: 7-ы МК у складзе 14-й і 18-й танкавых дывізіі наступаў з раёна Віцебска на Бешанковічы–Лепель; 5-ы МК у складзе 13-й і 17-й танкавых і 109-й мотастралковай дывізіі наносіў удар з раёна Оршы на Сянно–Лепель. Фактычна яны былі праведзены ў такой жа паслядоўнасці, але з адтэрміноўкай у 2 дні. Канчатковай мэтай контрудараў з’яўляўся выхад у раён Лепеля дзеля нанясення ўдару ў фланг і тыл полацкай групоўцы праціўніка. Паводле аператыўнай зводкі Заходняга фронту ад 5 ліпеня 1941 г., войскі фронту наносілі ўдар па праціўніку маючы толькі адзін агульны напрамак – Лепель [6, С. 276].

Па-чацвёртае, у двух савецкіх танкавых злучэннях страты складалі 3/4 танкавага парку 5-га і 7-га МК. Пра страты асабовага складу сведчыць наступны дакументальны запіс з вынікавай справаздачы 5-га МК: пасля завяршэння Лепельскай аперацыі ў корпусе было дастаткова асабовага складу для забеспячэння боегатоўнасці часцей [11, Арк. 111].

Па-пятаяе, сярэд галоўных фактараў амаль поўнага разгрому двух механізаваных карпусоў трэба мець на ўвазе іх аб’ектыўны і суб’ектыўны характар паходжання. Даволі дакладную карціну аб прычынах разгрому дае справаздача 13-й танкавай дывізіі, дзе гаворыцца пра тое, што ў ходзе баю ў раёне Толпіна два танкавых і адзін мотастралковы палкі выконвалі загад аб неадкладным уступленні ў бой, але пры гэтым былі вымушаны ўвесці ў бой свае баявыя часці без артылерыйскай падрыхтоўкі, без узаемадзеяння паміж сабой, без належнай разведкі мясцовасці, без выкарыстання пяхоты, і пры ўсім не ў поўным складзе, з парушэннем кіравання і не ў поўнай баявой гатоўнасці [19, Арк. 3].

Па-шостае, нягледзячы на тактычныя няўдачы 5-га і 7-га МК, загад аб іх адыходзе з лепельскага напрамку на зыходныя пазіцыі, стаў вынікам не разгрому ў раёне Сянно і Лепеля, а ў сувязі са стратай Заходнім фронтам Віцебска 9 ліпеня 1941 г. Страты ў баявой тэхніцы, панесеныя 2 савецкімі карпусамі ў ходзе Лепельскай аперацыі, былі даволі адчувальнымі, але не сведчылі аб катастрофе [11, Арк. 111], якая адбылася ў раёне Беластока–Мінска ў пачатку вайны. У той жа час як маштабныя баявыя дзеянні, прадстаўленыя ў сучаснай айчыннай гістарыяграфіі ў раёне Сянно “адной з буйнейшых танкавых бітваў пачатковага перыяду вайны”, засталіся непрыкметнымі для камандуючага групай армій “Цэнтр”, які 8 ліпеня знаходзіўся на камандным пункце 3-й танкавай групы ў Лепелі [20, С. 73].

І ў рэшце рэшт, выкарыстанне параўнаўчага метаду для даследавання гісторыі танкавых баталій на тэрыторыі Беларускага Падзвіння ў пачатку ліпеня 1941 г. сведчыць пра тое, што толькі на аснове айчынных і замежных дакументальных крыніц магчыма аб’ектыўная рэканструкцыя тых ваных гістарычных падзей. Пры інтэрпрэтацыі вынікаў фактычных баявых дзеянняў важна мець на ўвазе наступны дакументальны факт: у 5-м механізаваным корпусе толькі 30% танкаў былі страчаны на полі бою ў ходзе сустрэчных танкавых баёў ці дзейнасці процітанкавай артылерыі праціўніка [11, Арк. 112].

Аднак, гісторыю баявых дзеянняў на тэрыторыі Беларускага Падзвіння летам 1941 г. вызначаў не толькі маштабны танкавы пагром пад Сянно, але і ўпартая абарона савецкімі часцямі непрыступнай “крэпасці Полацк” [21, Вл. 125], дзе германскі вермахт быў вымушаны весці свае “самыя цяжкія” баі [22, Вл. 125]. Гэта азначала, што часці Чырвонай арміі прыкладалі вялікія намаганні для выканання задачы, пастаўленай у пачатку ліпеня Ваенным саветам Заходняга фронту па арганізацыі трывалай абароны на лініі Полацкага ўмацаванага раёну [23, С. 77]. Наступленне, распачатае нямецкімі войскамі ў паласе Полацкага УРа 3 ліпеня, было затрымана амаль на 2 тыдні [24, С. 46].

Такім чынам, аўтарская спроба навуковай рэканструкцыі баявых дзеянняў на аснове выкарыстання новых дакументальных крыніц пераконвае ў тым, што адной з актуальных задач на цяперашні час нам бачыцца правядзенне беларускімі гісторыкамі спецыяльнага даследавання аб

Лепельскай аперацыі і абароне “крэпасці Полацк” у ліпені 1941 г., прычым даследавання, у аснову якога будзе пакладзены прынцып супастаўлення дакументальных крыніц айчыннага і замежнага паходжання, іх крытычнага аналізу з мэтай правядзення аб’ектыўнага вывучэння тых гераічных і трагічных падзей пачатковага перыяду Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі Беларусі. Таму ўсё больш відавочнай становіцца такая аксіёма: перспектыву будзе мець тое даследаванне, у якім знойдзе месца двухбаковы разгляд баявых дзеянняў, максімальна поўнае прыцягненне дакументальных матэрыялаў, уважанае супастаўлення фактаў з савецкіх і нямецкіх архіўных крыніц, а таксама іх крытычнага аналізу. Толькі такі падыход дапаможа беларускім гісторыкам даць адказы на пакуль малавядомыя пытанні, якія застаюцца адкрытымі ў гісторыі правядзення 5-м і 7-м механізаванымі карпусамі двух самастойных контрудараў у ходзе Лепельскай аперацыі 1941 г., а таксама ўпартай абароны часцямі Чырвонай арміі “крэпасці Полацк”. Вынікае, што на цяперашні час даследчыкам нельга аслабляць увагі да гэтай важнай гістарычнай праблемы.

ЛІТАРАТУРА

1. Исаев, А.В. Неизвестный 1941. Остановленный блицкриг / А.В. Исаев. – М.: Яуза, Эксмо, 2010. – 480 с.
2. Цэнтральны архіў Міністэрства абароны Расійскай Федэрацыі (далей – ЦАМА РФ). Журнал боевых действий 5 МК: Лепельская операция с 6 по 11.7.41 г. – Ф. 208. – Воп. 2511. – Спр. 80.
3. Федеральны ваенны архіў Германіі (далей – ВА-МА). RH 21-3/732: Panzer AOK 3. Ia Nr. 520/42 geheim: Gefechtsberichte Russland 1941/42.
4. Бутков, В.В. Контрудар 5-го механизированного корпуса на лепельском направлении (6–11 июля 1941 года) / В.В. Бутков // Военно-исторический журнал. – 1971. – № 9. – С. 59 – 65.
5. ВА-МА. RH 24-47/5: Anlage Nr. 248 zum Kriegstagebuch Nr. 2 des XXXVII. Pz. Korps: Bericht über Marsch und Kampf der 17. Pz. Division von Borissow über Senno nach Kochanovo v. 11.7.41.
6. Боевое донесение № 8 командующего 20-й армией о результатах боевых действий 5-го и 7-го механизированных корпусов, 8 июля 1941 г. // 1941: т. 2: Документы и материалы к 70-летию Великой Отечественной войны. Выпуск первый в двух томах. Вып. 1 / сост.: Ю.А. Никифоров [и др.]. – СПб.: ФГБУ «Президентская библиотека имени Б.Н. Ельцина», 2011. – 579 с.
7. ВА-МА. RH 21-3/46: Panzergruppe 3. Abt. I a, v. 9.7.41. Gefechtbericht vom 30.6.–9.7.41.
8. ЦАМА РФ. Отчет о боевых действиях 13-й танковой дивизии 5 МК за период с 4 по 19.7.41. – Ф. 208. – Воп. 2511. – Спр. 80.
9. ЦАМА РФ. Подробное описание первого боя 13-й танковой дивизии в районе Толпино 8.7.41. – Ф. 208. – Воп. 2511. – Спр. 80.
10. Отчет о действиях частей 17-й танковой дивизии с 4.7.41 по 19.7.41. –ЦАМО РФ. – Ф. 208. – Воп. 2511. – Спр. 80.
11. ЦАМА РФ. Лепельская операция с 6 по 11.7.41 г. – Ф. 208. – Воп. 2511. – Спр. 80.
12. ВА-МА. RH 21-3/433: Abschlußbericht über die Panzerkämpfe am 7.7.41 der 7. Panzer-Division, v. 8.7.41.
13. ВА-МА. RH 21-3/433: Generalkommando XXXIX. A.K. Bericht über Gefangene, vernichtetes Gerät und Beute seit Beginn der Kamphandlungen v. 8.8.41.
14. ВА-МА. RH 21-3/46: Panzergruppe 3. Gesamtaufstellung der bisher gemeldeten Verluste, Stand vom 13.7.41.
15. ВА-МА. RH 21-2/927: Meldung der Pz. Gr. 2 an AOK über einsatzbereite Panzer vom 7.7.41.
16. ВА-МА. RH 26-26/7a: Vernehmung des gefangenen russischen Oberleutnant Jacob Josifowitsch Dschugaschwili vom 14. Haub. Art. Regiment.
17. Платонов, Р.П. Белоруссия, 1941-й: известное и неизвестное: По документам Национального архива Республики Беларусь / Р.П. Платонов. – Мн.: БелНИИДАД, 2000. – 209 с.
18. Платонов, Р.П. О причинах поражения войск Западного фронта в первые месяцы войны (По материалам Национального архива Республики Беларусь) / Р.П. Платонов // Беларусь, 22 июня 1941 года: Говорят архивы...: Материалы к заседанию «круглого стола», посвященного 60-летию начала Великой Отечественной войны (июнь 2001 г.) / Отв. ред.-сост. Р.П. Платонов, В.В. Федосов. – Мн.: БелНИИДАД, 2000. – С. 51 – 65.
19. ЦАМА РФ. Отчет о боевых действиях 13-й танковой дивизии 5 МК за период с 4 по 19.7.41. – Ф. 208. – Воп. 2511. – Спр. 80.
20. Бок, Ф. фон. «Я стоял у ворот Москвы» / Федор фон Бок. – М.: Вече, 2009. – 432 с.
21. ВА-МА. RH 24-6/36: Die Vorbereitung der Bereitstellung zum Angriff und den Angriff gegen die Festung Polozk vom 13.7.41.
22. ВА-МА. RH 21-3/46: Gefechtbericht der Panzer Gruppe 3 vom 30.6 bis 11.7.1941.
23. Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / А.А. Коваленя (рук. Авторского коллектива), А.М. Литвин, В.И. Кузьменко [и др.]. – Минск: БЕЛТА, 2005. – 544 с.
24. Поляков, С.И. «Линия Сталина». Полоцкий укрепрайон, 1919–1941 гг. / С.И. Поляков, С.П. Копыл. – Полоцк: Полоцкое книжное изд-во, 2009. – 55 с.